

مقاله پژوهشی - فصلنامه علمی رهپایان

سال بیستم، شماره ۷۴، بهار ۱۴۰۵
صفحه ۵۵ تا ۷۸

آسیب‌شناسی سیستم نظارتی در نظام جمهوری اسلامی ایران: از «تکثر نهادی» تا «اختلال کارکردی»

گروه حقوق، واحد سیرجان، دانشگاه آزاد اسلامی، سیرجان، ایران
mo.noroozi3650@iau.ir

محمد نوروزی

گروه حقوق، واحد سیرجان، دانشگاه آزاد اسلامی، سیرجان، ایران (نویسنده مسئول)
A.Jafargholikhani@iau.ac.ir

ابوالفضل جعفرقلیخانی *

گروه حقوق، واحد سیرجان، دانشگاه آزاد اسلامی، سیرجان، ایران
Ta.Balvardi@iau.ac.ir

طیبه بلوردی

چکیده

نظام نظارتی در جمهوری اسلامی ایران از حیث طراحی حقوقی و نهادی، یکی از متکثرترین و گسترده‌ترین الگوهای نظارت در میان نظام‌های حقوق عمومی معاصر به شمار می‌آید. با این حال، تداوم چالش‌های اجرایی و تکرار ناکارآمدی‌های نهادی این پرسش را مطرح می‌کند که چگونه تکثر نهادی نظارت در جمهوری اسلامی ایران، علی‌رغم غنای هنجاری و حقوقی، به کاهش اثرگذاری نظارت و تضعیف پاسخگویی نهادی انجامیده است. فرضیه تحقیق بر این مبنا استوار است که اختلال کارکردی نظارت نه ناشی از فقدان قانون یا نهاد، بلکه محصول هم‌پوشانی صلاحیت‌ها، فقدان سازوکارهای هماهنگی و ضعف ضمانت اجرای الزام‌آور است. هدف پژوهش، تبیین رابطه میان طراحی نهادی نظارت و پیامدهای کارکردی آن و ارائه تحلیلی ساختاری از منشأ اختلال‌های موجود است. پژوهش با رویکرد کیفی و با استفاده از روش تحلیل اسنادی انجام شده و داده‌ها از طریق بررسی قانون اساسی، قوانین عادی ناظر بر نهادهای نظارتی، آیین‌نامه‌ها و اسناد رسمی گردآوری و با کدگذاری مفهومی تحلیل شده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که نظام نظارتی ایران دچار گسست میان نظم هنجاری و عملکرد نهادی است و نظارت، علی‌رغم گستردگی، به رویه‌ای کم‌اثر و عمدتاً گزارش‌محور تبدیل شده است.

کلیدواژه: نظارت نهادی؛ تکثر نهادی؛ اختلال کارکردی؛ پاسخگویی؛ حقوق عمومی.

* نویسنده مسئول: A.Jafargholikhani@iau.ac.ir

تاریخ تایید: ۱۴۰۴/۱۲/۰۸

تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۰۶/۱۵

The Islamic Revolution Approach Quarterly
Vol. 20, No.74, Spring 2026, P 55-78
rahyaftjournal.ir

From Institutional Multiplicity to Functional Dysfunction: An Analysis of the Supervisory System in the Islamic Republic of Iran

Mohammad Noroozi 	Department of law, Si.C., Islamic Azad University, Sirjan, Iran mo.noroozi3650@iau.ir
Abolfazl Jafargholikhani *	Department of law, Si.C., Islamic Azad University, Sirjan, Iran (Corresponding Author).
Tayebah Balvardi 	Department of law, Si.C., Islamic Azad University, Sirjan, Iran

Abstract

The supervisory system of the Islamic Republic of Iran is, in terms of legal and institutional design, one of the most extensive and multi-layered models of oversight among contemporary public law systems. Nevertheless, persistent implementation challenges raise the question of how institutional multiplicity, despite its normative richness, has resulted in reduced supervisory effectiveness and weakened accountability. This study hypothesizes that the functional dysfunction of oversight does not stem from the absence of laws or supervisory bodies, but rather from overlapping jurisdictions, the lack of coordination

* Corresponding Author: A.Jafargholikhani@iau.ac.ir

How to Cite: Noroozi, M., Jafargholikhani, A., Balvardi, T. (2026). From Institutional Multiplicity to Functional Dysfunction: An Analysis of the Supervisory System in the Islamic Republic of Iran, *The Islamic Revolution Approach Quarterly*, 20(74), 55-78.

Date Received: 6 December 2024 Date Accepted: 18 March 2025

mechanisms, and weak enforceable guarantees. The research aims to explain the relationship between the institutional design of supervision and its functional outcomes through a structural analysis. Using a qualitative approach, the study employs document analysis of constitutional provisions, ordinary laws governing supervisory institutions, bylaws, and official legal documents. Data are analyzed through conceptual coding. The findings reveal a significant gap between the normative framework of supervision and its institutional performance, indicating that oversight, despite its breadth, has largely become a low-impact and predominantly report-oriented practice.

Keywords: Institutional Oversight; Public Law; Accountability; Institutional Multiplicity; Functional Dysfunction.

Introduction

Oversight constitutes a foundational element of public law and modern governance, serving as a primary mechanism for controlling public power, ensuring accountability, and safeguarding citizens' rights. In contemporary political systems, supervision is no longer understood merely as an administrative or procedural tool, but as an integral component of governance architecture that regulates the relationship between state institutions and society. The effectiveness of oversight, therefore, depends not only on its normative articulation in legal texts, but also on its institutional design and practical implementation.

The legal system of the Islamic Republic of Iran places considerable emphasis on supervision. The Constitution explicitly provides for multiple forms of oversight, including parliamentary supervision, financial control, judicial review, administrative inspection, and mechanisms for public complaints. Over time, this constitutional framework has been supplemented by numerous laws and institutions, such as the Parliament's supervisory tools, the Supreme Audit Court, the General Inspection Organization, and the Administrative Justice Court. At the normative level, this structure suggests a strong commitment to controlling power and preventing abuse.

Despite this extensive framework, recurring concerns regarding inefficiency, limited impact, and weak accountability persist. This paradox raises a central question: how has a system characterized by institutional

richness and legal density produced outcomes that are often perceived as ineffective? Addressing this question requires moving beyond descriptive accounts of supervisory institutions and toward a structural analysis of their interaction and functional consequences.

Materials and Methods

This study adopts a qualitative research design grounded in document analysis. The primary data consist of constitutional provisions, ordinary legislation governing supervisory bodies, parliamentary bylaws, and official legal documents related to oversight mechanisms. These materials are treated not merely as legal texts, but as institutional data reflecting underlying assumptions about power, control, and accountability.

The analytical process follows a conceptual coding strategy. First, relevant legal provisions were systematically identified and categorized according to their supervisory function, such as authority to investigate, obligation to report, enforcement capacity, and mechanisms of follow-up. Second, these codes were grouped into broader analytical categories reflecting patterns of institutional interaction, including jurisdictional overlap, fragmentation of responsibility, and gaps between reporting and enforcement. Finally, these categories were synthesized to identify structural features contributing to functional dysfunction.

This approach allows for the identification of inconsistencies and disconnections between the normative design of oversight and its institutional performance, without relying on empirical case studies or quantitative indicators.

Discussion

The analysis reveals that the supervisory system in Iran is characterized by extensive institutional multiplicity without effective coordination. Multiple bodies are often granted similar or overlapping supervisory mandates, particularly in areas such as financial oversight, administrative legality, and control of executive actions. While such overlap is normatively intended to strengthen accountability, in practice it frequently results in dispersed responsibility and ambiguous authority.

A key finding is the prevalence of what can be termed “report-oriented

supervision.” Many supervisory institutions are legally empowered to investigate and report violations, yet lack clear mechanisms to ensure that their findings lead to binding corrective action. As a result, reports may circulate among institutions without producing substantive institutional reform or enforcement. This weak linkage between detection and correction significantly undermines the functional effectiveness of oversight.

Moreover, the absence of a central coordination mechanism exacerbates these problems. Supervisory bodies operate largely within their own institutional logic, with limited obligation to integrate their findings or prioritize systemic reform. This fragmentation creates conditions under which supervision becomes procedurally active but substantively limited, generating what may be described as functional dysfunction rather than institutional failure.

Importantly, the findings suggest that the core problem lies not in legal deficiency, but in institutional design. The supervisory system is normatively robust but structurally misaligned, leading to a persistent gap between constitutional ideals and practical outcomes.

Conclusion

This study demonstrates that the challenges facing the supervisory system of the Islamic Republic of Iran cannot be adequately explained by the absence of laws or oversight institutions. Instead, they stem from a structural mismatch between institutional multiplicity and functional coherence. The lack of coordination, overlapping mandates, and weak enforcement mechanisms collectively contribute to a form of functional dysfunction that diminishes the impact of supervision.

By employing qualitative document analysis and conceptual coding, this research provides a structural understanding of oversight that moves beyond descriptive institutional analysis. The findings underscore the need for rethinking supervisory design, with particular attention to coordination, enforceability, and the transformation of reports into effective institutional outcomes.

مقدمه

نظارت یکی از بنیادی‌ترین مفاهیم در حقوق عمومی و نظریه دولت است و جایگاهی محوری در تضمین پاسخگویی قدرت، صیانت از حقوق شهروندان و پیشگیری از انحراف در اعمال حاکمیت دارد. در نظام‌های سیاسی معاصر، نظارت صرفاً یک ابزار اداری یا فنی تلقی نمی‌شود، بلکه بخشی از منطق حکمرانی و سازوکار تنظیم رابطه میان دولت و جامعه است. از این منظر، نحوه طراحی نهادی نظارت و چگونگی کارکرد آن، نقشی تعیین‌کننده در کیفیت حکمرانی و اعتماد عمومی ایفا می‌کند. نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران از آغاز شکل‌گیری، توجه ویژه‌ای به مقوله نظارت داشته است. این توجه هم در سطح اندیشه سیاسی و فقهی و هم در سطح قانونگذاری و نهادسازی قابل مشاهده است. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نظارت را در قالب‌های متنوعی همچون نظارت پارلمانی، نظارت مالی، نظارت قضایی، نظارت اداری و حتی نظارت عمومی پیش‌بینی کرده و نهادهای متعددی را برای اعمال این اشکال از نظارت ایجاد یا شناسایی کرده است. چنین طراحی‌ای در نگاه نخست بیانگر حساسیت نظام حقوقی نسبت به مهار قدرت و جلوگیری از سوءاستفاده از اختیارات عمومی است. با این حال، گستردگی نهادها و ابزارهای نظارتی، پرسش‌های مهمی را در سطح حقوق عمومی مطرح می‌کند. تعدد نهادهای ناظر، تنوع مسیرهای نظارتی و هم‌پوشانی برخی صلاحیت‌ها این مسئله را به میان می‌آورد که آیا این تکثر نهادی به افزایش کارآمدی نظارت منجر شده یا خود به عاملی برای پیچیدگی، ابهام و تضعیف اثرگذاری نظارت تبدیل شده است. به بیان دیگر، مسئله اصلی صرف وجود نظارت یا فقدان آن نیست، بلکه چگونگی سازمان‌یافتگی نظارت و نسبت میان نهادهای مختلف ناظر است. در ادبیات حقوق عمومی، میان «نظم هنجاری» نظارت و «کارکرد نهادی» آن تمایز قائل می‌شوند. نظم هنجاری به اهداف، اصول و ارزش‌هایی اشاره دارد که نظارت برای تحقق آنها طراحی می‌شود، در حالی که کارکرد نهادی به نحوه عمل واقعی نهادهای نظارتی و پیامدهای عملی آنها مربوط است. فاصله یا گسست میان این دو سطح می‌تواند به وضعیتی منجر شود که در آن، نظارت علی‌رغم حضور گسترده در متون حقوقی، از اثرگذاری لازم برخوردار نباشد. بر این اساس، مسئله محوری این پژوهش ناظر بر تحلیل نسبت میان تکثر نهادی نظارت و کارکرد واقعی آن در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران است. این پژوهش می‌کوشد با تمرکز بر اسناد حقوقی و نهادی، زمینه‌های شکل‌گیری چالش‌های نظارتی را شناسایی کند و چارچوبی تحلیلی برای فهم وضعیت موجود ارائه دهد، بدون آنکه از پیش به داوری یا نتیجه‌گیری هنجاری درباره کارآمدی یا ناکارآمدی نظام نظارتی بپردازد.

۲- پیشینه تحقیق

هاشمی و همکاران (۱۴۰۳) در مقاله‌ای با عنوان «سازوکار نظارت بر قدرت در حکومت اسلامی: مطالعه موردی دیوان عدالت اداری» به بررسی نقش دیوان عدالت اداری به عنوان یکی از ابزارهای نهادی نظارت بر قدرت در حکومت اسلامی پرداخته‌اند. نویسندگان با تکیه بر اصول ۱۷۰ و ۱۷۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، دیوان عدالت اداری را نهادی می‌دانند که کارکرد اصلی آن تضمین عدالت اداری و کنترل تصمیمات و اقدامات نهادهای دولتی است. از نظر آنان، از آنجا که عدالت و حقوق شهروندان از اصول بنیادین حکومت اسلامی محسوب می‌شود، قانون اساسی به‌طور آگاهانه سازوکارهایی را برای مهار قدرت و جلوگیری از تمرکز و سوءاستفاده از آن پیش‌بینی کرده است که دیوان عدالت اداری یکی از مهمترین مصادیق آن به شمار می‌آید. مقاله نشان می‌دهد که دیوان عدالت اداری با فراهم کردن امکان دادخواهی شهروندان علیه نهادهای اداری، نقش مؤثری در تحقق نظارت قضایی بر قدرت و استیفای حقوق عمومی ایفا می‌کند.

گیلانی‌فر و جعفری‌هرندی (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «سازوکارهای نظارتی در حکومت اسلامی با تأکید بر دیدگاه‌های امام خمینی (ره) و رهبری» به بررسی مبانی اندیشه‌ای نظارت در حکومت اسلامی از منظر حقوق عمومی پرداخته‌اند. نویسندگان با بازخوانی آرای امام خمینی و آیت‌الله خامنه‌ای، استدلال می‌کنند که نظارت در حکومت اسلامی صرفاً یک سازوکار اداری یا اخلاق فردی نیست، بلکه ریشه در مفاهیم فقهی دارد و واجد شأن نهادی در حوزه عمومی است. به باور آنان، اصل امر به معروف و نهی از منکر می‌تواند به‌عنوان یک مکانیسم نظارتی عمومی، امکان مشارکت شهروندان در کنترل قدرت سیاسی را فراهم کند و از این حیث، ظرفیت آن را دارد که به‌عنوان مبنایی بومی در حقوق عمومی اسلامی و نظریه‌های نظارت مورد توجه قرار گیرد.

فلاح‌زاده و حسن‌زاده (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «بررسی تطبیقی جایگاه نظارتی مجلس در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و جمهوری آذربایجان» به تحلیل تطبیقی نقش و کارکرد نظارتی پارلمان در دو نظام حقوق اساسی متفاوت پرداخته‌اند. نویسندگان با تمرکز بر قانون اساسی به‌عنوان منبع اصلی، معتقدند که در هر دو کشور سازوکارهای متنوعی برای اعمال نظارت مجلس پیش‌بینی شده است، اما تفاوت‌های بنیادین در ساختار سیاسی، میزان مردم‌سالاری و پشتوانه اجتماعی مجلس، به نتایج کاملاً متفاوتی در عمل انجامیده است. از نظر آنان، در جمهوری اسلامی ایران، مجلس به‌عنوان نهادی مردم‌سالار، واجد کارکردهای همزمان قانونگذاری و نظارت است و می‌تواند به‌طور بالقوه نقش مؤثری در تحدید و کنترل اختیارات قوای مجریه و قضاییه ایفا کند. در مقابل، در جمهوری آذربایجان، ضعف فرآیندهای انتخاباتی و چالش‌های تفکیک قوا موجب شده است که مجلس از حمایت

اجتماعی کافی برخوردار نباشد و در نتیجه، نظارت پارلمانی بیشتر در خدمت منافع نمایندگان قرار گیرد تا پاسخگویی دولت در برابر مردم.

عنایت و کونکدر (۲۰۲۵) در کتابی با عنوان «حاکمیت قانون در جمهوری اسلامی ایران: قدرت، نهادها و محدودیت‌های اصلاح» به ارائه نخستین تحلیل جامع از نهادهای حقوقی و قضایی جمهوری اسلامی ایران در بسترهای اجتماعی، سیاسی و تاریخی آن می‌پردازند. این اثر نشان می‌دهد که پس از انقلاب ۱۳۵۷، با نفی نظام حقوقی سکولار دوره پهلوی و تأکید بر مفاهیم اسلامی قانون و عدالت، «حاکمیت قانون» به یکی از ستون‌های ایدئولوژیک جمهوری اسلامی تبدیل شد. نویسندگان استدلال می‌کنند که فرایند اسلامی‌سازی نظام حقوقی و قضایی، اگرچه با هدف تحقق عدالت اسلامی آغاز شد، اما در عمل به عرصه‌ای مناقشه‌برانگیز میان ملاحظات ایدئولوژیک، نهادی و کارکردی بدل شده است. کتاب با بررسی حوزه‌های متنوعی همچون حقوق کیفری، حقوق کار، حقوق خانواده، حقوق اقلیت‌ها، پلیس، حرفه و کالت، حقوق تجارت و حتی هنر و پزشکی، نشان می‌دهد که حاکمیت قانون در ایران واجد ظرفیت‌های نهادی قابل توجه است، اما همزمان با محدودیت‌های ساختاری و نهادی مواجه است. این اثر برای تحلیل نسبت میان قانون، نهادها و نظارت در جمهوری اسلامی ایران، منبعی بنیادی و مرجع محسوب می‌شود.

رز-آکرمن (۲۰۱۶) در کتاب «فساد و دولت: علل، پیامدها و اصلاحات» به تحلیل نقش نظارت، پاسخگویی و نهادهای کنترلی در جلوگیری از فساد و سوءاستفاده از قدرت می‌پردازد. نویسنده استدلال می‌کند که نظارت مؤثر تنها در صورتی تحقق می‌یابد که نهادهای نظارتی از استقلال نهادی، دسترسی به اطلاعات و ضمانت اجرای واقعی برخوردار باشند. از منظر او، تکثر نهادهای نظارتی بدون هماهنگی نهادی و بدون پیوند با سازوکارهای الزام‌آور، نه تنها به کاهش فساد منجر نمی‌شود، بلکه می‌تواند به پراکندگی مسئولیت و تضعیف پاسخگویی بینجامد. این تحلیل نظری، چارچوبی مفهومی برای فهم اختلال کارکردی نظارت در نظام‌های حقوقی دارای نهادهای نظارتی متعدد فراهم می‌کند.

نوآوری پژوهش

نوآوری اصلی این پژوهش در نحوه صورت‌بندی مسئله نظارت در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران نهفته است. برخلاف بخش عمده‌ای از مطالعات پیشین که یا به توصیف نهادی سازوکارهای نظارتی پرداخته‌اند یا هر نهاد را به صورت مجزا و درون‌سازمانی بررسی کرده‌اند، این تحقیق نظارت را به مثابه یک «نظام نهادی به هم پیوسته» تحلیل می‌کند و تمرکز خود را بر پیامدهای کارکردی تکثر نهادی قرار می‌دهد. در این چارچوب، مسئله اصلی نه فقدان قانون یا نهاد ناظر، بلکه گذار از تکثر نهادی نظارت به اختلال کارکردی آن صورت‌بندی می‌شود؛

مفهومی که در ادبیات حقوق عمومی ایران کمتر به صورت مستقل و تحلیلی مورد توجه قرار گرفته است. نوآوری دیگر پژوهش در رویکرد روش شناختی آن است. تحقیق با بهره گیری از روش کیفی تحلیل اسنادی و کدگذاری مفهومی، اسناد حقوقی بالادستی، قوانین عادی، آیین نامه ها و اسناد رسمی نظارتی را نه صرفاً به عنوان متون حقوقی منفرد، بلکه به مثابه داده های نهادی تحلیل می کند. این رویکرد امکان شناسایی گسست میان نظم هنجاری نظارت و عملکرد نهادی آن را فراهم می سازد و نشان می دهد که چگونه هم پوشانی صلاحیت ها، ضعف زنجیره الزام و فقدان سازوکارهای هماهنگی، به کاهش اثرگذاری نظارت می انجامد. در مجموع، این پژوهش با ترکیب تحلیل نهادی و روش کیفی اسنادی، چارچوبی تحلیلی نو برای فهم چالش های نظارت در جمهوری اسلامی ایران ارائه می دهد که می تواند مبنایی برای بازاندیشی در اصلاحات نهادی آینده قرار گیرد.

۳- چارچوب نظری: دولت چندپاره و اختلال کارکردی در نظام های

نظارتی

در ادامه این چارچوب نظری، لازم است پیوند مفهومی میان دولت چندپاره و مسئله اختلال کارکردی روشن تر شود. از یک سو، نظریه های حکمرانی پیچیده نشان می دهند که تکثر نهادی و چندمرکزی شدن تصمیم گیری، ویژگی ذاتی دولت های مدرن است؛ از سوی دیگر، نظریه های اختلال نهادی توضیح می دهند که چگونه همین پیچیدگی می تواند به تضعیف کارکردهای اساسی نظام ها بینجامد. به همین دلیل، در بخش بعد، تمرکز بر آن دسته از رویکردهای نظری خواهد بود که اختلال، ناکارآمدی و از کارافتادگی کارکردی را نه به عنوان استثنا، بلکه به مثابه پیامد ساختاری نظام های پیچیده تحلیل می کنند.

۳-۱ دولت چندپاره و تکثر مراکز تصمیم گیری

در نظریه های معاصر حکمرانی، یکی از تحولات مفهومی مهم، عبور از تصور دولت یکپارچه و سلسله مراتبی به سوی فهم دولت به مثابه مجموعه ای از مراکز متکثر تصمیم گیری است. در این رویکرد، دولت دیگر یک بازیگر منسجم با اراده واحد تلقی نمی شود، بلکه شبکه ای از نهادها، سازمان ها و سطوح مختلف تصمیم گیری است که هر یک منطق، منافع و ظرفیت های خاص خود را دارند. رودز با طرح ایده «حکمرانی بدون دولت» نشان می دهد که اعمال قدرت عمومی در جوامع پیچیده معاصر، بیش از آنکه از مسیر فرماندهی مستقیم دولت انجام شود، در قالب شبکه های نهادی و سیاستی پراکنده صورت می گیرد (Rhodes, 1997). در این تصویر، تکثر نهادی نه یک انحراف ساختاری، بلکه پیامد طبیعی گسترش وظایف دولت و افزایش پیچیدگی مسائل عمومی است. پی یر و پیترز با تأکید بر مفهوم «حکمرانی چندسطحی» توضیح می دهند که تصمیم گیری عمومی میان سطوح مختلف

سیاسی، اداری و نهادی توزیع می‌شود و هیچ مرکز یگانه‌ای قادر به اعمال کنترل کامل بر فرآیندهای حکمرانی نیست (Pierre & Peters, 2020). از این منظر، تکثر نهادی می‌تواند به توزیع قدرت، افزایش ظرفیت‌های کنترلی و کاهش خطر تمرکز منجر شود. با این حال، همین وضعیت زمینه بروز مسئله‌ای بنیادین را نیز فراهم می‌کند. در شرایطی که مراکز متعدد تصمیم‌گیری همزمان فعال‌اند، تعیین مرجع نهایی مسئولیت و پاسخگویی دشوار می‌شود. دولت چندپاره، اگرچه در سطح نظری واجد ظرفیت‌های نظارتی متنوع است، اما در عمل می‌تواند با تضعیف قابلیت انتساب مسئولیت، کارآمدی سازوکارهای نظارتی را با چالش مواجه سازد. در این نقطه، ضروری است میان توصیف ساختار دولت چندپاره و پیامدهای کارکردی آن تمایز قائل شد. تکثر نهادی به خودی خود معادل اختلال یا ناکارآمدی نیست، بلکه مسئله اصلی به چگونگی هماهنگی میان اجزای این ساختار بازمی‌گردد. از این رو، برای تکمیل چارچوب نظری، باید به دیدگاه‌هایی پرداخت که تمرکز خود را بر مسئله هماهنگی نهادی و پیامدهای فقدان آن در نظام‌های حکمرانی پیچیده قرار داده‌اند.

۳-۲ حکمرانی پیچیده و مسئله هماهنگی نهادی

با ظهور دولت چندپاره، مسئله هماهنگی نهادی به یکی از چالش‌های محوری حکمرانی تبدیل شده است. در نظام‌هایی که نهادهای متعدد در سطوح مختلف درگیر تصمیم‌گیری و نظارت هستند، فقدان سازوکارهای مؤثر هماهنگی می‌تواند به تعارض، موازی‌کاری و اتلاف ظرفیت‌های نهادی بینجامد. پیترز در تحلیل‌های خود نشان می‌دهد که شکست در هماهنگی نهادی، یکی از رایج‌ترین پیامدهای حکمرانی چندسطحی است و می‌تواند حتی در حضور قواعد حقوقی روشن، کارکرد نظام‌ها را مختل کند (Peters, 2021). پی‌یر و پیترز تأکید می‌کنند که هماهنگی صرفاً یک مسئله فنی یا اداری نیست، بلکه پدیده‌ای عمیقاً سیاسی و نهادی است. هر نهاد، قواعد و مأموریت‌های رسمی را از منظر منطق درونی خود تفسیر می‌کند و همین امر می‌تواند به واگرایی در کنش نهادی منجر شود (Pierre & Peters, 2020). در چنین شرایطی، نظارت به‌عنوان کارکردی که نیازمند مرزبندی دقیق صلاحیت‌ها و جریان شفاف اطلاعات است، بیش از سایر حوزه‌ها در معرض اختلال قرار می‌گیرد.

۳-۳ اختلال کارکردی و ازکارافتادگی نهادی

برای تبیین اختلال کارکردی در نظام‌های پیچیده، نظریه‌های جامعه‌شناسی سازمانی و سیستمی چارچوب‌های تحلیلی مهمی ارائه کرده‌اند. مرتن با طرح مفهوم پیامدهای ناخواسته کنش سازمانی نشان می‌دهد که نهادها ممکن است بدون فروپاشی رسمی، از اهداف اولیه خود فاصله بگیرند و دچار نوعی ازکارافتادگی کارکردی شوند (Merton, 1968). در این وضعیت، سازمان همچنان فعال است، اما عملکرد آن به نتایج مطلوب اولیه منجر نمی‌شود.

لومان نیز با رویکرد سیستمی، اختلال را نه به عنوان شکست آشکار یک نهاد، بلکه به مثابه ناتوانی سیستم در برقراری ارتباط مؤثر با محیط خود توضیح می‌دهد. از نظر او، سیستم‌ها زمانی دچار اختلال می‌شوند که پیچیدگی محیط بیش از ظرفیت پردازش درونی آنها شود و در نتیجه، خروجی‌ها فاقد اثرگذاری واقعی باشند (Luhmann, 1995). این تحلیل امکان فهم وضعیتی را فراهم می‌کند که در آن نظارت به صورت شکلی ادامه دارد، اما به اصلاح یا تغییر منجر نمی‌شود.

۳-۴ پیچیدگی نهادی و نظام‌های به هم پیوسته فشرده

چارلز پرو با ارائه نظریه «حوادث عادی» نشان می‌دهد که در «نظام‌های پیچیده و به هم پیوسته فشرده»، اختلال امری استثنایی نیست، بلکه پیامدی ساختاری و قابل انتظار است (Perrow, 2011). در این نظام‌ها، اجزای مختلف به شدت به یکدیگر وابسته‌اند و تغییر یا خطا در یک بخش می‌تواند به سرعت به سایر بخش‌ها سرایت کند. در چنین چارچوبی، هرچه تعداد نهادها و پیوندهای میان آنها افزایش یابد، احتمال بروز اختلال‌های کارکردی نیز بیشتر می‌شود. این تحلیل نشان می‌دهد که تکثر نهادی، در صورت فقدان سازوکارهای هماهنگ‌کننده و پاسخگویی روشن، می‌تواند نظام نظارتی را در وضعیتی قرار دهد که علی‌رغم فعالیت مستمر، اثرگذاری نهادی آن تضعیف شود. از منظر نظری، چالش اصلی نه در وجود تکثر، بلکه در مدیریت پیچیدگی و جلوگیری از تبدیل آن به اختلال ساختاری نهفته است.

۴-۴ مبانی اندیشه‌ای و صورت‌بندی نهادی نظارت در جمهوری اسلامی ایران

بحث «نظارت» در نظام جمهوری اسلامی ایران را می‌توان در تلاقی دو سطح متمایز اما درهم‌تنیده فهم کرد: سطح اندیشه‌ای و هنجاری که ریشه در فقه سیاسی و فلسفه حکومت اسلامی دارد، و سطح نهادی که در قالب اصول قانون اساسی و سازوکارهای سازمانی متبلور شده است. این دو سطح نه مستقل از یکدیگر، بلکه در رابطه‌ای دیالکتیکی عمل می‌کنند؛ به گونه‌ای که بدون فهم مبانی اندیشه‌ای، تحلیل نهادهای نظارتی ناقص می‌ماند و بدون بررسی نهادها، ایده نظارت در سطحی انتزاعی باقی می‌ماند. در بعد اندیشه‌ای، نظارت در نظام اسلامی پیش از آنکه یک سازوکار اداری یا حقوقی باشد، یک تکلیف اخلاقی و اجتماعی تلقی می‌شود. فریضه امر به معروف و نهی از منکر، که در اصل هشتم قانون اساسی صورت‌بندی حقوقی یافته است، مهمترین بنیان فکری نظارت در جمهوری اسلامی به شمار می‌آید. در این چارچوب، نظارت نه صرفاً ابزار کنترل قدرت، بلکه سازوکاری برای صیانت از سلامت جامعه و جلوگیری از انحراف در مسیر تحقق ارزش‌های دینی و عدالت‌محور است (حسنوند و حسنوند، ۱۴۰۲). بر خلاف تلقی‌های لیبرال از نظارت که آن را عمدتاً به پاسخگویی نهادی و

مهار قدرت فرو می‌کاهند، در اندیشه اسلامی نظارت واجد بار ارزشی، هدایتی و پیشگیرانه است و هدف آن صرفاً کشف تخلف نیست، بلکه اصلاح رفتار و بازگرداندن نظام به مسیر صحیح است.

این نگاه هنجاری باعث می‌شود که نظارت در اندیشه اسلامی ماهیتی همگانی و متقابل پیدا کند. اصل هشتم قانون اساسی با تأکید بر «وظیفه‌ای همگانی و متقابل» بودن امر به معروف و نهی از منکر، دایره نظارت را از سطح دولت به مردم و از مردم به دولت گسترش می‌دهد و حتی امکان تفسیر نظارت متقابل دستگاه‌های حاکم بر یکدیگر را فراهم می‌سازد، هرچند در این خصوص میان حقوقدانان اختلاف نظر وجود دارد (حسنوند و حسونوند، ۱۴۰۲). در این تلقی، نظارت نه امری انحصاری در اختیار نهادهای رسمی، بلکه بخشی از منطق درونی حکومت دینی است که بقای آن به مشارکت فعال جامعه وابسته است.

در کنار این مبنای فقهی، اندیشه سیاسی شیعه نیز تجربه تاریخی حکومت علوی را به عنوان الگویی برای نظارت برجسته می‌کند. گزارش‌های تاریخی از دوران خلافت امام علی (ع) نشان می‌دهد که نظارت بر کارگزاران، اعزام ناظران آشکار و پنهان، و پاسخگو کردن حاکمان در برابر مردم، جزء عناصر اساسی حکمرانی تلقی می‌شده است (رفیعی و جعفرزاده کسبانی، ۱۴۰۳). این الگو بعدها در فقه سیاسی شیعه به صورت تأکید بر مسئولیت‌پذیری حاکمان و مشروعیت نظارت عمومی بازتولید شده و در قانون اساسی جمهوری اسلامی نیز انعکاس یافته است.

با این حال، گذار از سطح اندیشه‌ای به سطح نهادی، نظارت را وارد میدان پیچیده حقوق اساسی و سازمان اداری می‌کند. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران یکی از مترکم‌ترین نظام‌های نظارتی را در میان قوانین اساسی معاصر پیش‌بینی کرده است. نظارت در این قانون نه در قالب یک نهاد واحد، بلکه به صورت شبکه‌ای از انواع نظارت سیاسی، مالی، قضایی، تقنینی، اداری و عمومی طراحی شده است (رفیعی و جعفرزاده کسبانی، ۱۴۰۳). این تنوع نشان می‌دهد که قانونگذار اساسی، نظارت را عنصری محوری در مهار قدرت و پیشگیری از فساد تلقی کرده و کوشیده است آن را در سطوح مختلف نهادینه کند.

در سطح نهادی، قوه مقننه یکی از کانون‌های اصلی اعمال نظارت به شمار می‌آید. ابزارهایی مانند سؤال، تذکر، استیضاح، تحقیق و تفحص، رأی اعتماد و عدم کفایت سیاسی، جلوه‌هایی از نظارت سیاسی و پارلمانی هستند که هدف آنها کنترل عملکرد قوه مجریه و جلوگیری از انحراف در اعمال قدرت است (زارعی، ۱۳۸۴؛ هاشمی و سرمست، ۱۳۹۱). افزون بر این، نهادهایی مانند دیوان محاسبات کشور و کمیسیون اصل نود قانون اساسی، امکان نظارت مالی و اطلاعاتی را فراهم می‌کنند و نقش مهمی در کشف تخلفات و افزایش احتمال

پاسخگویی ایفا می‌نمایند. در قوه قضاییه نیز نظارت جایگاهی محوری دارد. اصول ۱۵۶، ۱۷۳ و ۱۷۴ قانون اساسی، نظارت قضایی بر حسن اجرای قوانین، رسیدگی به شکایات مردم و بازرسی از دستگاه‌های اداری را به‌عنوان وظایف ذاتی این قوه تعریف کرده‌اند. سازمان بازرسی کل کشور و دیوان عدالت اداری، دو نهاد کلیدی در این زمینه هستند که به‌ترتیب نظارت پیشگیرانه و نظارت قضایی بر تصمیمات و اقدامات اداری را بر عهده دارند (حسین‌پور، ۱۳۹۳). این نهادها به‌ویژه از منظر حمایت از حقوق شهروندان در برابر دولت اهمیت دارند و امکان استیفای حقوق فردی را در چارچوب نظم حقوق عمومی فراهم می‌کنند. با وجود این طراحی نهادی گسترده، ادبیات حقوق عمومی ایران بارها به چالش‌های کارکردی نظام نظارت اشاره کرده است. تعدد قوانین، تعارض مقررات، ابهام در حدود صلاحیت‌ها، و تداخل وظایف نهادهای نظارتی از جمله مسائلی هستند که موجب تضعیف اثربخشی نظارت شده‌اند (حقیقی و همکاران، ۱۳۹۷). در چنین وضعیتی، نظارت به‌جای آنکه به هماهنگی نهادی و افزایش شفافیت منجر شود، گاه خود به منبعی برای اصطکاک نهادی و اختلال کارکردی تبدیل می‌شود.

از منظر تحلیلی، می‌توان گفت که شکاف میان سطح اندیشه‌ای و سطح نهادی نظارت یکی از مسائل محوری نظام نظارتی جمهوری اسلامی است. در سطح اندیشه، نظارت مفهومی کل‌نگر، ارزشی و پیشگیرانه است که بر مسئولیت اخلاقی و مشارکت عمومی تأکید دارد؛ اما در سطح نهادی، این مفهوم در قالب سازوکارهای پراکنده، بعضاً هم‌پوشان و گاه فاقد ضمانت اجرای مؤثر پیاده‌سازی شده است. نتیجه این وضعیت، شکل‌گیری نوعی «تورم نظارتی» است که الزاماً به افزایش کارآمدی منجر نمی‌شود. در نهایت، می‌توان گفت که نظارت در جمهوری اسلامی ایران نه صرفاً یک مسئله فنی و سازمانی، بلکه بازتابی از تلاش برای تلفیق اخلاق دینی، حاکمیت قانون و ساختارهای دولت مدرن است. فهم این پدیده مستلزم توجه همزمان به مبانی اندیشه‌ای و واقعیت‌های نهادی است؛ امری که بدون آن، آسیب‌شناسی نظام نظارتی یا به سطح انتقادهای هنجاری تقلیل می‌یابد یا در جزئیات حقوقی گرفتار می‌شود.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از رویکرد کیفی و با تکیه بر روش تحلیل اسنادی انجام شده است. انتخاب رویکرد کیفی ناشی از ماهیت مسئله تحقیق است؛ زیرا هدف مطالعه، سنجش کمی کارآمدی نهادها یا اندازه‌گیری متغیرها نیست، بلکه فهم سازوکارهای نهادی، منطق‌های حقوقی و الگوهای کارکردی نظارت در چارچوب یک نظم هنجاری است. در چنین مسائلی، داده‌ها نه به‌صورت عددی، بلکه در قالب متون حقوقی، اسناد رسمی و ساختارهای نهادی متجلی می‌شوند و نیازمند تفسیر تحلیلی‌اند.

از حیث روش‌شناسی، پژوهش در زمره مطالعات کیفی مبتنی بر تحلیل اسناد رسمی قرار می‌گیرد. تحلیل اسنادی در این تحقیق به‌عنوان یک روش نظام‌مند برای استخراج مفاهیم، قواعد، صلاحیت‌ها و منطق‌های نهادی از متون حقوقی و اسناد بالادستی به‌کار گرفته شده است. تمرکز اصلی تحلیل بر «نظم مطلوب نظارت» است؛ یعنی آن تصویری از نظارت که در قوانین و اسناد رسمی ترسیم شده و مبنای ارزیابی کارکرد نهادی قرار می‌گیرد.

جامعه اسنادی پژوهش شامل کلیه اسناد حقوقی و بالادستی مرتبط با نظام نظارتی است که جایگاه، اختیارات و سازوکارهای نظارت را تعریف می‌کنند. در این پژوهش، نمونه‌گیری به‌صورت هدفمند و نظری انجام شده است؛ بدین معنا که تنها اسنادی انتخاب شده‌اند که مستقیماً در طراحی نهادی نظارت نقش دارند و از حیث حقوقی، واجد اعتبار رسمی و الزام‌آور هستند. این اسناد شامل قانون اساسی، قوانین عادی ناظر بر نهادهای نظارتی، آیین‌نامه‌های رسمی و چارچوب‌های حقوقی مرتبط با پاسخگویی و نظارت مالی‌اند. معیار انتخاب اسناد، نقش آنها در تعیین حدود صلاحیت، روابط نهادی و زنجیره اثرگذاری نظارت بوده است، نه فراوانی یا حجم متن.

روش دستیابی به داده‌ها مبتنی بر گردآوری اسناد رسمی منتشرشده از مراجع قانونی و پایگاه‌های معتبر حقوقی بوده است. کلیه اسناد مورد استفاده، متون مصوب و در دسترس عمومی هستند و پژوهش از هیچ‌گونه داده محرمانه، مصاحبه یا مشاهده میدانی استفاده نکرده است. این امر امکان بازتولیدپذیری پژوهش و ارزیابی مستقل آن را فراهم می‌کند.

در مرحله تحلیل داده‌ها، از تحلیل محتوای کیفی با رویکرد قیاسی-تفسیری استفاده شده است. چارچوب نظری پژوهش به‌عنوان چارچوب مفهومی اولیه، جهت‌دهنده فرایند تحلیل بوده و مفاهیمی چون تکثر نهادی، هماهنگی نهادی، پاسخگویی و اختلال کارکردی به‌عنوان مقولات تحلیلی اصلی در نظر گرفته شده‌اند. متن اسناد ابتدا به‌صورت دقیق خوانش شده، سپس مواد، اصول و مقررات مرتبط با هر یک از این مقولات شناسایی و کدگذاری مفهومی شده‌اند. در ادامه، روابط میان مقولات، نقاط هم‌پوشانی صلاحیت‌ها و خلأهای نهادی استخراج و در قالب الگوی تحلیلی منسجم صورت‌بندی شده است.

برای افزایش اعتبار تحلیل، از راهبرد انسجام مفهومی استفاده شده است؛ به این معنا که یافته‌ها صرفاً زمانی معتبر تلقی شده‌اند که با منطق درونی اسناد، چارچوب نظری و سازگاری درونی نظام حقوقی هم‌خوانی داشته باشند. همچنین تلاش شده است از توصیف صرف متون پرهیز شود و تمرکز تحلیل بر کارکرد نهادی قواعد و پیامدهای ساختاری آنها قرار گیرد.

در مجموع، این روش‌شناسی امکان آن را فراهم می‌کند که بدون ورود به داده‌های تجربی یا مطالعات میدانی، تصویری تحلیلی از منطق نهادی نظارت، ظرفیت‌های بالقوه آن و زمینه‌های

بروز اختلال کارکردی ارائه شود و مبنایی نظری-حقوقی برای بخش‌های تحلیلی بعدی پژوهش فراهم آید.

تحلیل داده‌ها و فرایند کدگذاری

تحلیل داده‌ها در این پژوهش به صورت کیفی و مبتنی بر کدگذاری مفهومی اسناد انجام شده است. از آنجا که داده‌های پژوهش شامل متون حقوقی و اسناد رسمی است، فرایند تحلیل نه با هدف کشف نظریه جدید، بلکه با هدف استخراج الگوهای نهادی، منطبق‌های حقوقی و سازوکارهای کارکردی نظارت صورت گرفته است. بنابراین، کدگذاری در این پژوهش ماهیتی تفسیری و نظریه‌محور دارد و از چارچوب نظری به عنوان نقطه عزیمت تحلیلی بهره می‌گیرد.

در گام نخست، کلیه اسناد منتخب به صورت کامل و خط‌به‌خط مطالعه شده‌اند تا مفاهیم کلیدی، عبارات هنجاری، تعیین صلاحیت‌ها و روابط نهادی شناسایی شوند. در این مرحله، کدگذاری اولیه به صورت باز انجام شده است؛ بدین معنا که هر گزاره، ماده یا بند قانونی که به نحوی به مفهوم نظارت، پاسخگویی، صلاحیت، هماهنگی نهادی یا مرز اختیارات اشاره داشته، به عنوان یک واحد معنایی مستقل علامت‌گذاری شده است. این کدها عمدتاً توصیفی بوده و مستقیماً از متن اسناد استخراج شده‌اند.

در مرحله دوم، کدگذاری محوری انجام شده است. در این مرحله، کدهای اولیه بر اساس قرابت مفهومی و کارکرد نهادی، در قالب مقولات تحلیلی گسترده‌تر سامان‌دهی شده‌اند. مقولاتی مانند تکثر نهادی، هم‌پوشانی صلاحیت‌ها، سازوکارهای هماهنگی، زنجیره پاسخگویی و فقدان ضمانت اجرا در این مرحله شکل گرفته‌اند. هدف از این مرحله، عبور از سطح توصیف مواد قانونی و دستیابی به الگوهای ساختاری حاکم بر نظام نظارتی بوده است.

در مرحله سوم، کدگذاری انتخابی و صورت‌بندی تحلیلی انجام شده است. در این مرحله، روابط میان مقولات اصلی بررسی شده و الگوی مفهومی مسلط استخراج شده است. تمرکز تحلیل در این سطح بر چگونگی تعامل میان تکثر نهادی و سازوکارهای نظارتی و نیز بر شرایطی بوده است که در آن، قواعد حقوقی علی‌رغم اعتبار رسمی، به اختلال کارکردی می‌انجامند. در این مرحله، مقولات فرعی که نقش حاشیه‌ای یا تکراری داشته‌اند، کنار گذاشته شده و تحلیل بر مقولات مرکزی متمرکز شده است.

تحلیل داده‌ها به صورت رفت‌وبرگشتی میان متن اسناد و چارچوب نظری انجام شده است. به این معنا که مفاهیم نظری نه به عنوان قالب‌های تحمیلی، بلکه به عنوان ابزارهای هدایت‌کننده تفسیر به کار رفته‌اند و در صورت عدم انطباق با داده‌های اسنادی، مورد بازبینی قرار گرفته‌اند.

این رویکرد امکان آن را فراهم کرده است که تحلیل، هم از انسجام نظری برخوردار باشد و هم به منطق درونی اسناد وفادار بماند.

برای افزایش اعتبار تحلیل، از اصل شفافیت تحلیلی استفاده شده است؛ بدین معنا که تمامی مقولات و استنتاج‌ها مستقیماً به متون حقوقی و اسناد رسمی قابل ارجاع‌اند و هیچ نتیجه‌ای خارج از داده‌های اسنادی استخراج نشده است. همچنین تلاش شده است از پیش‌فرض‌های هنجاری یا داوری‌های ارزشی پرهیز شود و تحلیل صرفاً بر کارکرد نهادی قواعد و پیامدهای ساختاری آنها متمرکز بماند. در مجموع، این فرایند تحلیل و کدگذاری امکان می‌دهد که اسناد حقوقی نه صرفاً به‌عنوان متون قانونی، بلکه به‌مثابه داده‌های نهادی مورد خوانش تحلیلی قرار گیرند و مبنایی منسجم برای تبیین اختلال کارکردی در نظام‌های نظارتی فراهم شود.

جدول ۱-۱ نمونه آماری تحقیق

ردیف	سند	سطح سند	بخش‌های هدف در نمونه	واحد تحلیل	منطق ورود به نمونه	خروجی مورد انتظار
1	قانون اساسی	بالادستی	اصول ۷۶، ۸۸، ۹۰، ۵۴، ۵۵، ۱۵۶، ۱۷۳، ۱۷۴	اصل و گزاره تکلیفی/اختیاری	تعریف معماری کلان نظارت و پاسخگویی	نقشه کلان انواع نظارت
2	آیین‌نامه داخلی مجلس	قانون/آیین‌نامه	مواد مرتبط با سؤال، تذکر، تحقیق و تفحص، کمیسیون‌ها	ماده و تبصره	عملیاتی کردن ابزارهای نظارتی مجلس	استخراج سازوکار اجرایی نظارت پارلمانی
3	قانون دیوان محاسبات	قانون عادی	مواد مربوط به هدف، دامنه حساسی، گزارش تفریغ	ماده و تعریف صلاحیت	صورت‌بندی نظارت مالی و خروجی تفریغ	مدل زنجیره نظارت مالی
4	قانون تشکیل سازمان بازرسی	قانون عادی	مواد مربوط به بازرسی مستمر/فوق‌العاده، همکاری دستگاه‌ها، گزارش‌دهی	ماده/تبصره	نظارت پیشگیرانه قضایی-اداری	مدل نظارت بازرسی و نقاط قطع زنجیره
5	قانون دیوان عدالت اداری	قانون عادی	مواد صلاحیتی و مسیر شکایت/ابطال/رسیدگی	ماده	نظارت قضایی بر اداره و حمایت از حقوق	مدل دادخواهی و اثرگذاری حقوقی
6	گزارش تفریغ بودجه	سند رسمی نظارتی	بندها/تبصره‌ها/نتایج کلیدی	بند گزارش	سنجش فاصله گزارش تا اصلاح	شواهد کارکردی از اختلال/اثربخش‌ی

تجزیه و تحلیل یافته‌ها: از تکثر نهادی نظارت تا اختلال کارکردی

۱. تکثر نهادی نظارت و منطق حقوقی شکل‌گیری آن

یافته‌های حاصل از تحلیل اسناد بالادستی نشان می‌دهد که نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران نظارت را به‌مثابه یک کارکرد متمرکز و تک‌نهادی طراحی نکرده، بلکه آن را در قالب مجموعه‌ای متکثر از نهادها، ابزارها و مسیرهای نظارتی صورت‌بندی کرده است. این تکثر، هم در سطح قانون اساسی و هم در سطح قوانین عادی به‌وضوح قابل مشاهده است. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با پیش‌بینی نظارت پارلمانی، نظارت مالی، نظارت قضایی، نظارت اداری و حتی نظارت عمومی، الگویی چندلایه از کنترل قدرت را ترسیم می‌کند (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۶۸/۱۳۵۸).

در سطح قوه مقننه، اصولی مانند ۷۶، ۸۸ و ۹۰ قانون اساسی، مجلس شورای اسلامی را به‌عنوان یکی از کانون‌های اصلی نظارت معرفی می‌کنند. حق تحقیق و تفحص، سؤال و استیضاح، رسیدگی به شکایات مردمی و الزام به پاسخگویی، ابزارهایی هستند که قانون اساسی به‌صراحت در اختیار مجلس قرار داده است. در کنار این اصول، آیین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی سازوکارهای اجرایی اعمال این نظارت‌ها را تشریح می‌کند و دامنه آنها را به حوزه‌های مختلف سیاسی، اداری و مالی گسترش می‌دهد (قانون آیین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی).

در حوزه نظارت مالی، اصول ۵۴ و ۵۵ قانون اساسی جایگاه دیوان محاسبات کشور را به‌عنوان نهاد ناظر بر اجرای بودجه عمومی تثبیت کرده‌اند. قانون دیوان محاسبات کشور نیز با تفصیل بیشتری، مأموریت این نهاد را «پاسداری از بیت‌المال» و «کنترل و نظارت مستمر بر کلیه حساب‌ها و عملیات مالی دستگاه‌های استفاده‌کننده از بودجه عمومی» تعریف می‌کند (قانون دیوان محاسبات کشور، ۱۳۶۱/اصلاحات بعدی). این چارچوب نشان می‌دهد که نظارت مالی، یکی از ستون‌های اصلی نظام نظارتی محسوب شده و از اهمیت بالایی در طراحی حقوقی برخوردار است.

در قوه قضاییه نیز، اصول ۱۵۶، ۱۷۳ و ۱۷۴ قانون اساسی مسیرهای متعددی برای نظارت پیش‌بینی کرده‌اند. سازمان بازرسی کل کشور، به‌عنوان نهاد ناظر بر حسن جریان امور و اجرای صحیح قوانین در دستگاه‌های اداری، کارکردی پیشگیرانه دارد، در حالی که دیوان عدالت اداری امکان نظارت قضایی بر تصمیمات و اقدامات اداری را فراهم می‌کند و نقش جبرانی و حمایتی از حقوق شهروندان را ایفا می‌نماید (قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور؛ قانون دیوان عدالت اداری).

تحلیل این اسناد نشان می‌دهد که منطق حقوقی شکل‌گیری این تکثر نهادی، مبتنی بر نگرانی از تمرکز قدرت و تلاش برای ایجاد شبکه‌ای از کنترل‌های متقاطع بوده است. به بیان

دیگر، قانونگذار اساسی و عادی کوشیده است با توزیع نظارت میان نهادهای مختلف، احتمال کشف تخلف، پیشگیری از فساد و افزایش پاسخگویی را بالا ببرد. این منطق، از منظر نظری با ایده‌های حکمرانی چندمرکزی و کنترل متقابل قدرت هم‌خوانی دارد (Pierre & Peters, 2020).

با این حال، یافته‌ها نشان می‌دهد که این تکثر، بیش از آنکه نتیجه یک طراحی یکپارچه و هماهنگ باشد، حاصل انباشت تدریجی نهادها و ابزارهای نظارتی در پاسخ به مسائل و بحران‌های مختلف بوده است. قوانین متعدد بدون تعریف روشن از نسبت نهادی میان ناظران و بدون پیش‌بینی سازوکار حل تعارض یا هماهنگی مؤثر تصویب شده‌اند. این وضعیت، زمینه را برای بروز هم‌پوشانی صلاحیت‌ها و ابهام در مرز مسئولیت‌ها فراهم کرده است.

۲. گسست میان نظم هنجاری نظارت و کارکرد نهادی آن

یکی از یافته‌های محوری این پژوهش، وجود شکاف معنادار میان نظم هنجاری ترسیم شده در اسناد حقوقی و عملکرد نهادی نظام نظارتی است. در سطح هنجاری، اسناد مورد بررسی تصویری منسجم و هدفمند از نظارت ارائه می‌دهند؛ نظارتی که قرار است از طریق پیشگیری، کشف تخلف، پاسخگویی و اصلاح ساختاری، سلامت نظام اداری و سیاسی را تضمین کند (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران؛ قانون دیوان محاسبات کشور).

اما در سطح کارکردی، تحلیل اسنادی نشان می‌دهد که این اهداف به صورت کامل محقق نشده‌اند. یکی از مصادیق روشن این گسست، عملکرد نظارت مالی و به‌ویژه سازوکار تفریغ بودجه است. دیوان محاسبات کشور مطابق قانون موظف است گزارش تفریغ بودجه را به مجلس ارائه دهد و تخلفات مالی را مشخص کند. با این حال، بررسی رویه‌های قانونی نشان می‌دهد که پیوند میان این گزارش‌ها و اصلاحات نهادی یا اعمال ضمانت اجراهای مؤثر ضعیف است. گزارش‌ها تولید می‌شوند، اما الزام نهادی روشنی برای تبدیل یافته‌ها به تغییرات ساختاری وجود ندارد (قانون دیوان محاسبات کشور).

در حوزه نظارت پارلمانی نیز وضعیت مشابهی مشاهده می‌شود. ابزارهایی مانند سؤال، استیضاح و تحقیق و تفحص، در سطح حقوقی بسیار قدرتمند طراحی شده‌اند، اما در عمل، کارکرد آنها تحت تأثیر ملاحظات سیاسی، توازن قوا و شرایط زمانی قرار می‌گیرد. در بسیاری از موارد، این ابزارها بیشتر نقش هشدار یا فشار سیاسی دارند تا سازوکاری الزام‌آور برای اصلاح رویه‌های اجرایی (زارعی، ۱۳۸۴؛ هاشمی و سرمست، ۱۳۹۱).

در قوه قضاییه نیز، سازمان بازرسی کل کشور علی‌رغم برخورداری از اختیارات گسترده در زمینه بازرسی و گزارش‌دهی، عمدتاً به تولید گزارش و ارسال آن به مراجع ذی‌ربط محدود می‌شود. قانون، مسیر روشنی برای پیگیری نظام‌مند نتایج بازرسی‌ها و الزام دستگاه‌ها به اصلاح

رویه‌ها ترسیم نکرده است. به همین دلیل، بسیاری از تذکرات و گزارش‌ها، اثرگذاری پایدار و بلندمدت ندارند (قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور؛ حسین‌پور، ۱۳۹۳). این وضعیت را می‌توان با بهره‌گیری از مفهوم «اختلال کارکردی» تبیین کرد. مطابق این رویکرد، نهادها ممکن است از نظر شکلی فعال باشند و وظایف خود را انجام دهند، اما به دلیل گسست میان اجزای سیستم، از تحقق اهداف اصلی بازمانند (Merton, 1968). یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که نظام نظارتی ایران واجد نوعی «فعالیت نهادی بدون پیامد نهادی» است؛ یعنی نظارت انجام می‌شود، اما به اصلاح ساختاری و پایدار منجر نمی‌شود.

۳. گذار از تکثر نهادی به اختلال کارکردی نظارت

مهمترین نتیجه تحلیلی این پژوهش آن است که اختلال کارکردی نظارت در جمهوری اسلامی ایران، بیش از آنکه ناشی از ضعف یک نهاد خاص یا فقدان قانون باشد، محصول تعامل نادرست میان تکثر نهادی و فقدان سازوکارهای هماهنگی و پاسخگویی نهایی است. به بیان دیگر، مسئله اصلی نه «کمبود نظارت»، بلکه «چگونگی سازمان‌یافتگی نظارت» است. تحلیل اسناد نشان می‌دهد که در بسیاری از حوزه‌ها، چند نهاد به‌طور همزمان صلاحیت ورود دارند. برای مثال، یک تخلف مالی می‌تواند همزمان موضوع رسیدگی دیوان محاسبات، سازمان بازرسی کل کشور، کمیسیون اصل نود مجلس و حتی دیوان عدالت اداری قرار گیرد. این هم‌پوشانی، اگرچه در ظاهر ضریب نظارت را افزایش می‌دهد، اما در عمل می‌تواند به پراکندگی مسئولیت و تعلیق تصمیم‌گیری بینجامد (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران؛ آیین‌نامه داخلی مجلس).

در چنین وضعیتی، هیچ نهاد واحدی خود را مسئول نتیجه نهایی اصلاح نمی‌داند. هر نهاد، مأموریت خود را در چارچوب منطق درونی‌اش انجام می‌دهد و فقدان سازوکار هماهنگ‌کننده باعث می‌شود که خروجی‌های نظارتی در سطح سیستم جذب یا خنثی شوند. این وضعیت با تحلیل نظری نظام‌های پیچیده و به‌هم‌پیوسته فشرده قابل توضیح است؛ نظام‌هایی که در آنها افزایش اجزا و روابط، احتمال اختلال را بالا می‌برد (Perrow, 2011). یافته‌ها همچنین نشان می‌دهد که در چنین ساختاری، نظارت به تدریج از یک ابزار اصلاح نهادی به یک رویه صوری تبدیل می‌شود. تولید گزارش‌های متعدد، تشکیل کمیسیون‌ها و فراکسیون‌های مختلف، و صدور هشدارهای رسمی، بدون آنکه به بازطراحی نهادی یا اصلاح قوانین منجر شود، نشانه‌ای از این اختلال است (وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی، ۱۳۹۷). از منظر نظری، این وضعیت را می‌توان مصداق شکست هماهنگی نهادی دانست؛ وضعیتی که در آن، تکثر بازیگران بدون وجود مرجع نهایی تصمیم و پاسخگویی، کارآمدی سیستم را کاهش می‌دهد (Peters, 2021). یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که نظام نظارتی ایران دقیقاً در

چنین وضعیتی قرار دارد: نظارت گسترده است، اما اثرگذاری آن محدود است. بطور کلی نظام نظارتی جمهوری اسلامی ایران در سطح طراحی حقوقی واجد ظرفیت‌های گسترده و حتی پیشرفته‌ای است، اما در سطح کارکردی با اختلال ساختاری مواجه شده است. این اختلال نه ناشی از فقدان ابزار یا نهاد، بلکه نتیجه تکثر نهادی بدون هماهنگی مؤثر، فقدان ضمانت اجرای پیگیرانه و پراکندگی مسئولیت نهادی است. فهم این گذار از «تکثر» به «اختلال»، کلید اصلی آسیب‌شناسی نظام نظارتی و مقدمه هرگونه اصلاح نهادی در آینده است.

سطح کدگذاری	کد	مفهوم / مقوله	توصیف تحلیلی	اسناد و شواهد
کد باز	K1	تکثر نهادهای نظارتی	وجود نهادهای متعدد با صلاحیت نظارتی همزمان	قانون اساسی؛ قانون دیوان محاسبات؛ قانون سازمان بازرسی
کد باز	K2	هم‌پوشانی صلاحیت‌ها	ورود چند نهاد به یک موضوع واحد نظارتی	آیین‌نامه داخلی مجلس؛ قوانین عادی
کد باز	K3	نظارت پسینی	غلبه نظارت بعد از وقوع تخلف	گزارش‌های تفریح بودجه
کد باز	K4	فقدان ضمانت اجرا	نبود سازوکار الزام‌آور برای نتایج نظارت	قوانین نظارتی
کد باز	K5	گزارش محوری	تمرکز بر تولید گزارش به‌جای اصلاح ساختاری	گزارش‌های رسمی نظارتی
کد باز	K6	پراکندگی پاسخگویی	عدم انتساب مسئولیت نهایی به نهاد مشخص	اسناد بالادستی
کد محوری	A1	تکثر نهادی نظارت	تجمع نهادها بدون سازوکار هماهنگی	قانون اساسی؛ قوانین عادی
کد محوری	A2	اختلال هماهنگی نهادی	نبود پیوند نهادی میان ناظران	آیین‌نامه‌ها؛ گزارش‌ها
کد محوری	A3	گسست هنجار و کارکرد	فاصله میان اهداف قانونی و عملکرد واقعی	گزارش‌های دیوان محاسبات
کد محوری	A4	نظارت غیرالزام‌آور	ضعف اثرگذاری تصمیمات نظارتی	اسناد اجرایی
کد محوری	A5	نظارت صوری	انجام تشریفات بدون پیامد نهادی	اسناد نظارتی
کد انتخابی	C1	اختلال کارکردی نظام نظارت	کاهش اثرگذاری نظارت علی‌رغم وفور نهادها	جمع‌بندی تحلیلی
کد انتخابی	C2	شکست هماهنگی نهادی	ناتوانی سیستم در تبدیل نظارت به اصلاح	چارچوب نظری
کد انتخابی	C3	تورم نظارتی	افزایش ابزارها بدون افزایش کارآمدی	تحلیل تطبیقی اسناد

نتیجه‌گیری

این پژوهش با تمرکز بر تحلیل اسنادی نظام نظارتی در جمهوری اسلامی ایران نشان داد که مسئله اصلی نظارت نه فقدان نهاد، نه کمبود قانون و نه حتی بی‌توجهی هنجاری به مقوله کنترل قدرت است، بلکه نحوه صورت‌بندی نهادی و سازمان‌یافتگی نظارت در عمل است. یافته‌ها نشان می‌دهد که نظام حقوقی ایران از حیث طراحی هنجاری، یکی از متراکم‌ترین و گسترده‌ترین سازوکارهای نظارتی را پیش‌بینی کرده است؛ به گونه‌ای که تقریباً تمامی سطوح قدرت عمومی، از قوه مجریه تا نهادهای اداری و مالی، در معرض اشکال مختلف نظارت قرار دارند. این امر نشان‌دهنده اهمیت بنیادین نظارت در اندیشه قانونگذار اساسی و عادی است. با این حال، تحلیل کارکردی اسناد نشان داد که همین تکثر نهادی، در غیاب سازوکارهای هماهنگی، اولویت‌بندی و پاسخگویی نهایی، به جای تقویت نظارت، به تضعیف اثرگذاری آن منجر شده است. نظارت در بسیاری از موارد به فرآیندی گزارش‌محور، پسینی و غیرالزام‌آور تبدیل شده که توان تبدیل یافته‌های خود به اصلاحات ساختاری و پایدار را ندارد. در چنین وضعیتی، نظارت نه غایب است و نه متوقف، بلکه فعال اما کم‌اثر است؛ وضعیتی که می‌توان آن را «اختلال کارکردی نظارت» نامید. یکی از مهمترین نتایج این پژوهش، آشکار شدن شکاف میان نظم هنجاری نظارت و کارکرد نهادی آن است. قوانین و اسناد بالادستی تصویری منسجم از نظارتی پیشگیرانه، پاسخگو و اصلاح‌محور ترسیم می‌کنند، اما در سطح نهادی، این تصویر به‌طور کامل تحقق نمی‌یابد. نظارت‌های سیاسی، مالی و قضایی هر یک در چارچوب منطق درونی خود عمل می‌کنند و فقدان پیوند نهادی میان آن‌ها باعث می‌شود که مسئولیت نهایی اصلاح میان نهادهای مختلف پراکنده شود. این پراکندگی، زمینه انتقال مسئولیت، تعلیق تصمیم‌گیری و در نهایت کاهش اثرگذاری نظارت را فراهم می‌کند. یافته‌ها همچنین نشان داد که اختلال کارکردی نظارت بیش از آنکه ناشی از عملکرد یک نهاد خاص باشد، حاصل منطق کلی نظام نظارتی است. هم‌پوشانی صلاحیت‌ها، نبود قاعده حل تعارض میان نهادهای ناظر، ضعف ضمانت اجراهای پیگیرانه و فقدان سازوکارهای الزام‌آور برای تبدیل گزارش‌های نظارتی به اصلاحات نهادی، همگی به شکل‌گیری وضعیتی انجامیده‌اند که در آن نظارت از ابزار اصلاح به رویه‌ای صوری نزدیک می‌شود. در این وضعیت، افزایش تعداد نهادها و ابزارهای نظارتی الزاماً به افزایش شفافیت یا کاهش فساد منجر نمی‌شود. در مجموع، می‌توان نتیجه گرفت که مسئله نظارت در جمهوری اسلامی ایران را نمی‌توان صرفاً با افزودن نهادهای جدید، تشدید کنترل‌ها یا افزایش گزارش‌دهی حل و فصل کرد. چالش اصلی، بازاندیشی در منطق نهادی نظارت و بازطراحی رابطه میان تکثر نهادی و پاسخگویی مؤثر است. بدون چنین

بازاندیشی‌ای، نظام نظارتی همچنان در چرخه‌ای از فعالیت گسترده اما اثرگذاری محدود باقی خواهد ماند.

پیشنهادات سیاستی

نخست، ضروری است سازوکاری نهادی برای هماهنگی میان نهادهای نظارتی پیش‌بینی شود که وظیفه آن نه انجام نظارت موازی، بلکه اتصال نتایج نظارت‌ها و تعیین مرجع نهایی پیگیری و اصلاح باشد. این سازوکار می‌تواند به صورت قانونی یا آیین‌نامه‌ای تعریف شود و مانع پراکندگی مسئولیت شود.

دوم، باید زنجیره اثرگذاری نظارت از گزارش تا اصلاح نهادی تقویت شود. به ویژه لازم است برای نتایج نظارت‌های مالی، پارلمانی و بازرسی، ضمانت اجراهای مشخص، زمان‌بندی شده و قابل پیگیری پیش‌بینی شود تا گزارش‌ها به اقدام الزام‌آور منتهی شوند.

سوم، بازتعریف حدود صلاحیت نهادهای نظارتی و کاهش هم‌پوشانی‌های غیرضرور می‌تواند به افزایش شفافیت و کارآمدی کمک کند. این امر مستلزم تنقیح قوانین و رفع تعارض‌ها و ابهام‌های موجود است، نه لزوماً تصویب قوانین جدید.

چهارم، تقویت نقش نظارت پیشگیرانه در برابر نظارت پسینی باید در اولویت قرار گیرد. تمرکز بر اصلاح رویه‌ها، شفاف‌سازی فرآیندها و مدیریت تعارض منافع می‌تواند هزینه‌های نظارت و تعقیب‌های بعدی را کاهش دهد.

در نهایت، هرگونه اصلاح در نظام نظارتی باید مبتنی بر فهم دقیق از اختلال کارکردی موجود باشد؛ زیرا بدون شناخت ریشه‌های ساختاری مسئله، سیاست‌های نظارتی جدید نیز در معرض همان چرخه ناکارآمدی قرار خواهند گرفت..

استناد به این مقاله: نوروزی، محمد، جعفرقلیخانی، ابوالفضل، بلوردی، طیه. (۱۴۰۴). آسیب‌شناسی سیستم نظارتی در نظام جمهوری اسلامی ایران: از «تکثر نهادی» تا «اختلال کارکردی»، فصلنامه علمی رهیافت انقلاب اسلامی، ۲۰(۷۴)، ۵۵-۷۸

منابع و مآخذ:

- هاشمی، س. ک.، بهتیا، ا. ر.، و پورقصاب امیری، ع. (۱۴۰۳). سازوکار نظارت بر قدرت در حکومت اسلامی: مطالعه موردی دیوان عدالت اداری. *فصلنامه ریافت انقلاب اسلامی*، ۱۸(۶۸)، ۴۷-۷۰.
- گیلانی فر، ق.، و جعفری هرندی، م. (۱۳۹۹). سازوکارهای نظارتی در حکومت اسلامی با تأکید بر دیدگاه‌های امام خمینی (ره) و رهبری *فصلنامه ریافت انقلاب اسلامی*، ۱۴(۵۳)، ۳۲۹-۳۴۶.
- فلاح زاده، ع. م.، و حسن زاده، م. ت. (۱۳۹۹). بررسی تطبیقی جایگاه نظارتی مجلس در قانون اساسی جمهوری ایران و جمهوری آذربایجان. *فصلنامه ریافت انقلاب اسلامی*، ۱۴(۵۲)، ۱۸۳-۲۰۴.
- حسنوند، م.، و حسنوند، م. (۱۴۰۳). ظرفیت‌های اصل هشتم قانون اساسی برای نظارت دستگاه‌های حاکم بر یکدیگر. *پژوهش‌های نسوین حقوق اداری*، ۶(۱۹)، ۴۶۳-۴۸۶. <https://doi.org/10.22034/mral.2024.1971882.1401>
- رفیعی علوی، س. ا.، و جعفرزاده کسبانی، ص. (۱۴۰۳). بازخوانی انتقادی ماهیت نظارت در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با تأکید بر نظارت شوراهای شهر و روستا. *پژوهش‌های حقوقی*. پیش‌انتشار آنلاین.
- زارعی، م. ح. (۱۳۸۴). جایگاه نظارتی مجلس و اصول حاکم بر آن. دفتر مطالعات حقوقی.
- هاشمی، س. م.، و سرمست، م. (۱۳۹۱). سیمای پیشگیرانه کنوانسیون جهانی علیه فساد و قانون اساسی. *مجله تحقیقات حقوقی آزاد*، ۵(۱۸)، ۱۳۹-۱۷۱.
- حسین پور، س. (۱۳۹۳). سیاست جنایی ایران در پیشگیری از جرایم اقتصادی با تکیه بر کنوانسیون مبارزه با فساد ۲۰۰۳ {پایان‌نامه کارشناسی ارشد، رشته حقوق جزا و جرم‌شناسی}.
- حقیقی، م.، ابدی، س.، عربیان، ا.، و جلالی، م. (۱۳۹۷). چالش‌های قانونی نظارت دیوان محاسبات کشور در مقابله با فساد مالی و جرایم ناشی از آن در دستگاه‌های اجرایی. *فصلنامه تحقیقات حقوقی و کیفری*، ۳۸، ۱۱-۳۴.
- Tsang, S. (2014). "Examining the Impact of News Attention and Education on Political Tolerance in Hong Kong", *Chinese Journal of Communication*, Vol.6, No.3.
- King, T. (1976). (London: : Geave Allen: Uniwin).
- سایت**
- بیانات رهبری در خطبه‌های نماز جمعه تهران: ۱۳۸۸/۶/۲۰؛ قابل بازیابی در سایت به آدرس زیر:
- <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=8033>
بیانات رهبری در جلسه پرسش و پاسخ دانشجویان دانشگاه بهشتی؛ ۱۳۸۲/۲/۲۲؛ قابل بازیابی در سایت به آدرس: <https://farsi.khamenei.ir/speech-content?id=3177>.
- بیانات رهبری در مراسم ارتحال امام، دیدار میهمانان خارجی شرکت‌کننده در مراسم سالگرد ارتحال امام خمینی (ره) با رهبر انقلاب؛ بازیابی در سایت به آدرس: <https://farsi.khamenei.ir/news-content?id=19678>
- یارمحمدی، محمد (۱۳۸۷)، تساهل و تسامح در سیره عملی امام خمینی (ره)، چکیده مقالات کنگره امام خمینی و اندیشه حکومت اسلامی؛ سایت به آدرس: http://www.imam-khomeini.ir/fa/c78_129707
منابع اینترنتی
قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران
نسخه رسمی (شورای نگهبان): <https://www.shora-gc.ir/fa/news/4707/> — قانون —
اساسی - جمهوری - اسلامی - ایران
نسخه درختی در پایگاه قوانین: <https://qavanin.ir/Law/TreeText/?IDS=6623702055317218729>
- قانون آیین‌نامه داخلی مجلس شورای اسلامی؛ مرکز پژوهش‌های مجلس: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/99673>
نسخه درختی در پایگاه قوانین: <https://qavanin.ir/Law/TreeText/?IDS=5626585734073301464>
- قانون دیوان محاسبات کشور؛ نسخه درختی در پایگاه قوانین: <https://qavanin.ir/Law/TreeText/?IDS=7018933403939555939>
- مدخل قانونی و اصلاحات در مرکز پژوهش‌های مجلس: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/92969>
- قانون تشکیل سازمان بازرسی کل کشور؛ مرکز پژوهش‌های مجلس: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/90240>
نسخه درختی در پایگاه قوانین: <https://qavanin.ir/Law/TreeText/?IDS=11004749932212805913>
- قانون دیوان عدالت اداری؛ مرکز پژوهش‌های مجلس: <https://rc.majlis.ir/fa/law/show/97936>
- اصل ۹۰ قانون اساسی و کمیسیون اصل نود؛ مدخل اصل ۹۰ در پایگاه قوانین (ذیل قانون اساسی):

- Iran. (1979/1989). Tehran. {In Persian}
- Enayat, H., & Künkler, M. (Eds.). (2025). *The Rule of Law in the Islamic Republic of Iran: Power, Institutions, and the Limits of Reform*. Cambridge University Press.
- Fallahzadeh, A. M., & Hassanzadeh, M. T. (2020). A comparative study of the supervisory role of parliament in the constitutions of the Islamic Republic of Iran and the Republic of Azerbaijan. *Rahyafi-e Enghelab-e Eslami Quarterly*, 14(52), 183–204. {In Persian}
- Gilani-Far, Q., & Jafari Harandi, M. (2020). Supervisory mechanisms in Islamic governance with emphasis on the views of Imam Khomeini and the Supreme Leader. *Rahyafi-e Enghelab-e Eslami Quarterly*, 14(53), 329–346. {In Persian}
- Ginsburg, T. (2003). *Judicial review in new democracies: Constitutional courts in Asian cases*. Cambridge University Press.
- Hasanvand, M., & Hasanvand, M. (2024). Capacities of Article Eight of the Constitution for mutual supervision among governing institutions. *Modern Research in Administrative Law*, 6(19), 463–486. <https://doi.org/10.22034/mral.2024.1971882.1401> {In Persian}
- Hashemi, S. K., Behniafar, A. R., & Pourghassab Amiri, A. (2024). Supervision of power in Islamic governance: A case study of the Administrative Justice Court. *Rahyafi-e Enghelab-e Eslami Quarterly*, 18(68), 47–70. {In Persian}
- Rafiei Alavi, S. E., & Jafarzadeh Kasiani, S. (2024). A critical rereading of the nature of supervision in the Constitution of the Islamic Republic of Iran with emphasis on city and village councils. *Legal Research Quarterly*. Advance online publication. {In Persian}
- Rose-Ackerman, S. (1999). *Corruption and government: Causes, consequences, and reform*. Cambridge University Press.
- <https://qavanin.ir/Law/TreeText/?IDS=6623702055317218729>
- سایت رسمی کمیسیون اصل ۹۰ مجلس شورای اسلامی:
<https://www.parliran.ir/fa/committee/commission/90>
- دیوان محاسبات کشور؛ سایت رسمی:
<https://dmk.ir>
- (برای گزارش‌های تفریح بودجه، دسترسی از مسیر «انتشارات و گزارش‌ها» در همین سایت انجام می‌شود).
سازمان بازرسی کل کشور؛ سایت رسمی قوه قضاییه:
<https://www.bazresi.ir>
- دیوان عدالت اداری؛ سایت رسمی:
<https://www.divan-edalat.ir>
- منابع لاتین
- Rose-Ackerman, S., & Palifka, B. J. (2016). *Corruption and government: Causes, consequences, and reform*. Cambridge university press.
- Enayat, H., & Künkler, M. (2025). *The Rule of Law in the Islamic Republic of Iran: Power, Institutions, and the Limits of Reform*. Cambridge University Press.
- Ginsburg, T. (2003). *Judicial review in new democracies: Constitutional courts in Asian cases*. Cambridge University Press.
- Bovens, M. (2007). Analysing and assessing accountability: A conceptual framework I. *European law journal*, 13(4), 447–468.
- Luhmann, N. (1995). *Social systems*. stanford university Press.
- Merton, R. K. (1968). *Social theory and social structure*. Simon and Schuster.
- Perrow, C. (2011). *Normal accidents: Living with high risk technologies-Updated edition*.
- Pierre, J., & Peters, B. G. (2020). *Governance, politics and the state*. Bloomsbury Publishing.
- Peters, B. G. (2021). *Advanced introduction to public policy*. Edward Elgar Publishing.
- Rhodes, R. A. (1997). *Understanding governance: Policy networks, governance, reflexivity and accountability*. Open University.
- Ackerman, B. (2000). The new separation of powers. *Harvard Law Review*, 113(3), 633–729.
- Constitution of the Islamic Republic of